

ГОРОДЕНКІВЩИНА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Хмари війни стали нависати над Європою у 1914 р. Як зазначають київські дослідники О. Реєнт і О. Сердюк, дух мілітаризму опановував правлячі кола країн-учасниць військових союзів, і останні стали демонструвати світові свою солідарність і могутність¹. Приводом до Першої світової війни стало вбивство 28 червня 1914 р. у Сараєво наступника австрійського престолу Франца Фердинанда. У війні брали участь два антагоністичні блоки європейських держав: з одного боку, Троїстий союз, до якого входила Німеччина, Австро-Угорщина та Італія, з іншого — Антанта в складі Англії, Франції і Росії. Згодом до Троїстого союзу примкнули Болгарія і Туреччина і вийшла Італія, а до Антанти приєдналися Румунія, США, Італія та Японія.

Метою статті є комплексне дослідження перебігу воєнних дій на Городенківщині. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: визначити характерні риси військової мобілізації австро-угорської армії напередодні і на початку війни на території Городенківщини; розкрити особливості становлення російського окупаційного режиму у краї, простежити непрості взаємини цієї влади з місцевим населенням; висвітлити стан відбудови краю австрійською владою після вигнання російських військ.

Переддень і початок Першої світової війни на території Городенківщини ознаменований пошуками і виявленням неблагонадійних елементів з боку австрійської влади. Відбувалися масові репресії і військові розправи над мирним населенням. Особливо жорстокими щодо українців, яких звинувачували у співпраці з росіянами, були угорські військові частини (угорські гонведи). М. Григор згадував, що у Городенці «мадярські війська ... переводили безоглядні «пацифікації», які часто кінчалися вішанням населення на сільських вербах»².

На початку Першої світової війни основний театр бойових дій розгорнувся з наступу російських військ в Україні та в Східній Пруссії. Безпосередньо в Україні воєнні дії вів Південно-Західний фронт, який простягався на 450 км від Івангорода до Кам'янця-Подільського. Саме тут з 10 серпня до 13 вересня 1914 р. розгорнулася грандіозна Галицька битва, в якій взяли участь близько 700 тис. чол. російських військ і понад 830 тис. чол. австро-угорської армії. Завершилась вона повною поразкою австро-угорських військ.

Городенківщина як частина Покуття була захоплена російськими військами на початку вересня³.

Окупаційною адміністрацією стверджувалося, що прихід російських військ на територію краю зумовлений загальним збіднінням населення («нищета Галичини») через економічну експлуатацію матеріальних ресурсів місцевою польською шляхтою, незграбну політику австрійського уряду, намагання відродити польську державність «від моря до моря». «Польське господарство» породило серед населення Галичини п'ять економічних типів: 1) образ експлуататора-лихваря, панівними представниками якого є жителі єврейської національності; 2) різновид незграбного («промотаного») польського пана-поміщика, що не може адаптуватися до сучасних реалій економічного життя і тому витісняється євреями; 3) тип міського інтелігента, що «живе першим числом місяця, щоб отримати зарплату»; 4) образ малоземельного або безземельного селянина, який протягом календарного року під тягарем державних центральних і місцевих податків постійно перебуває в злиднях; 5) міський пролетаріат, який страждає від безробіття і котрого долучають до антиросійських демонстрацій, але внутрішньо переконаний, що «допоки не буде ситий», доти Галичина не відійде «до царської Росії». Тому дії російської окупаційної адміністрації інтерпретувалися як «високогуманні», насамперед були спрямовані в наданні адресної допомоги злидненному населенню Галичини⁴.

У повітових центрах розташовувалось російське цивільне і військове командування. Всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи було закрито. Почалися репресії і проти місцевого населення, яке звинувачували в «австрофільстві», тобто «любові до Австрії». За словами М. Грушевського, «поголовно висилано українських священників або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниць, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність»⁵.

Страхітливою виглядала картина зруйнованих населених пунктів Городенківщини і зухвалого ставлення окупаційних властей до місцевого населення. Керуючись «Тимчасовим положенням про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», Верховний головнокомандувач 29 серпня 1914 р. видав наказ про створення Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. На початку вересня 1914 р. його територія поділялася на Львівську і Тернопільську губернії⁶. Згодом, після захоплення російськими військами значної частини Буковини, було створено

*Австрійський
вояк, січовий
стрілець
Евстахій
Войтко,
уродженець
с. Колінки
Городенківського
повіту. 1908 р.*

*Вояки австрійської армії, уродженці
с. Серафинці Городенківського повіту. 1906 р.*

*Городенківці — вояки
австрійської армії. 1914 р.*

*Микола Атаманюк, уродженець
с. Серафинці Городенківського
повіту. 1914 р.*

Чернівецьку губернію, яку очолив С. Євреїнов. Відповідно до адміністративного поділу окупованих західноукраїнських земель Городенківський повіт увійшов до складу Чернівецької губернії⁷.

Згідно свідчень, Городенка російськими військами була зайнята 1 вересня 1914 р. Окупаційну владу очолив Сапунов, який заприятнився з місцевими поляками, а тому бурмістром призначено секретаря магістрату, представника польської національності Цвіклінського. Начальником Городенківського повіту став Миколаєнко, а його заступником Єрмолін. Настав жорстокий окупаційний режим. Розповсюджувались відозви на російській, польській і румунській мовах з вимогою, що у всіх, у кого є українські книжки, віддавати російській адміністрації. Проведена перевірка місцевої української приватної гімназії, інвентар якої передано керівному осередку жандармерії. Особливо жорстокими були репресивно-каральні дії щодо національно-свідомих жителів с. Серафинці Городенківського повіту. Жандармерія на чолі з російським офіцером Єрмоліним заарештувала і побила у приміщенні місцевого «Народного дому» учительку Орісю Коновалівну та її брата, учня VII класу Городенківської гімназії Олексія, студентів Івана Жюгаєвича і Василя Рогожинського, а також викладача навчального закладу Яківчика. Їх перевезли до повітового центру, де «посадили в неопалених казаматах серед тріскучого морозу, де просиділи майже до приходу австрійських військ»⁸. Напередодні контрнаступу австро-угорських військ 16 лютого 1915 р. російська окупаційна влада здійснила арешт відомого громадсько-політичного діяча, депутата австрійського парламенту Т. Окуневського⁹.

Соціально-економічне становище Городенківщини характеризувалося масовими ревізіціями з боку російської окупаційної влади. Переслідувалось єврейське населення. У національно-культурній політиці окупаційна влада намагалась зросійщити всі ділянки своєї роботи. В освітній сфері з допомогою місцевих москвофілів планувались зрусифікувати народні, «виділові», середні, фахові і вищі навчальні заклади Східної Галичини і Північної Буковини. Українську мову царський уряд намагався викоринити з офіційного діловодства: «[...] ні в суді, ні в уряді, ні в школі не вільно нашому народови уживати своєї рідної мови»¹⁰. Оскільки не вистачало вчителів з російською мовою викладання, окупаційна влада за допомогою «Русского Народного Совета» запрошувала учителів з Російської імперії. Відкрились курси російської мови для галицьких учителів у Львові, Самборі, Станиславові, Тернополі і Чернівцях, де викладали винятково московські професори і учителі, а їхніми учасниками здебільшого були москвофільські студенти і педагоги¹¹.

Австрійські війська з самого початку російської окупації намагалися повернути Покуття, зокрема й Городенківщину. Наступальні операції австрійських військ спостерігались на початку жовтня 1914 р., січні 1915 р., однак вони були невдалими. Хоча на початку лютого 1915 р. австрійцями на деякий час була захоплена Городенка¹². Лінія фронту в цей час проходила в районі сіл Серафимці і Незвисько Городенківського повіту біля Дністра¹³.

З кінця лютого 1915 р. розпочався контрнаступ російських військ. 20 лютого захоплено покутські містечка Товмач і Нижнів. Фронт на 2 березня 1915 р. проходив по лінії Товмач — Отиня — Терновиця. До середини березня російські війська захопили Тисменицю, Отиню, під повним контролем перебувала Коломия. Проте наприкінці березня 1915 р. австро-угорські війська вкотре намагались повернути Покуття, зокрема її північну частину — Городенківщину і Товмаччину¹⁴.

У середині травня російські війська з допомогою перекинутих частин з північної Бессарабії спробували здійснити контрнаступ, намагаючись розірвати австро-німецький фронт між містами Отиня і Городенка, на північ від Коломиї і над р. Прут на схід від Чернівців¹⁵. Кровопротитні бої проходили біля містечка Обертин Городенківського повіту (нині селище міського типу Тлумацького району), північних околиць Коломиї і Снятина та неподалік Чернівців¹⁶. Тогочасна російська окупаційна преса хизувалася, на перший погляд, легкими перемогами: «На всіх напрямках противник поспішно відступає, переслідований нашою кіннотою і передовими частинами»¹⁷. Проте російська офензива виявилася невдалою¹⁸.

На початок літа 1915 р. головні стратегічні пункти Городенківщини — Городенка, Незвисько і Обертин — остаточно захоплені австрійськими військами. Фронт посунувся на північний схід. До осені російські війська залишили всю Східну Галичину, а також Північну Буковину і 5 повітів Волині¹⁹.

З поверненням австрійської влади більшість осіб, запідозрених у співпраці з росіянами, заарештовували й депортували в концентраційні табори Талергофу, Терезієнштадту, Гмюнду, Гнави. Починаються жорстокі репресії австрійських жандармських та військових підрозділів проти місцевого населення, в тому числі і жителів Городенківщини, яких звинувачували в «русифільстві». Активізація воєнних дій на території Покуття у 1914–1915 рр. спричинили збільшення кількості військовослужбовців як з російської, так і з австро-угорської сторони. Тому не дивно, що з приходом австрійської влади влітку 1915 р. не вистачало деяких необхідних промислових та продовольчих товарів. Оскільки магазини були розграбовані солдатами і козаками, то у великому дефіциті були най-

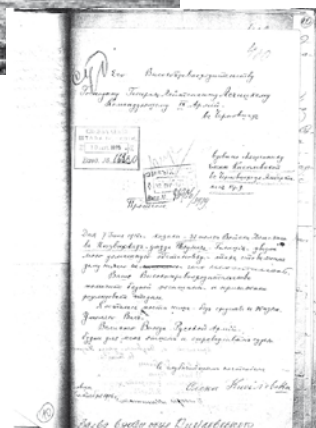

Знищена єврейська лікарня м. Городенки солдатами царської Росії. Травень 1915 р.

Зруйновані у травні 1916 р. солдатами царської Росії синагога та прилегли до неї будинки у центрі м. Городенки

Скарга жительки с. Незвисько Городенківського повіту Олени Кисилевської надіслана командуючому 9 російської армії стосовно грабунків 31-го полку Війська Донського у селі. 8 вересня 1916 р.

необхідніші товари, як мило, сірники, цукор, гас. З'явилося і чимало сімей, які взагалі не мали що їсти. З поверненням австрійців реквізиційна політика, розпочата росіянами, продовжилась. З цього приводу С. Бровчук відзначив: «І своя (австрійська. — **А.К.**) вилагала худоби, фірманок і рекрута»²⁰.

Водночас, після повернення старої влади запрацювали українські інституції, пошавилося народногосподарське життя, здійснювалась відбудова краю. Доцільно наголосити, що в деяких тогочасних статтях, опублікованих у газетах «Діло», «Свобода», «Громадський Голос» вказується, що Покуття, зокрема й Городенківщина, менше постраждало, ніж інші регіони Східної Галичини і Північної Буковини. Активно включились у роботу місцеві осередки «Сільського Господаря», інші рільничі товариства. У повітових центрах Східної Галичини створювали комітети з вирішення хліборобських справ. На порядку денному ставились питання відбудови знищених селянських обійсть, надання державних дотацій, збільшення посівів збіжжя²¹. Зокрема, в Городенці завдяки ініціативі бурмістра Босаковського постала міська рільнична комісія під проводом директора гімназії Антіна Крушельницького; відновив діяльність повітовий осередок «Сільського Господаря» під проводом учителя гімназії Михайла Білика, здійснювались відповідні заходи по відновленню гуртків товариства у селах Городенківського повіту і відкриття сільських рільничих комісій. За дозволом старости Маковецького і бурмістра Босаковського постали два повітові комітети: Червоного Хреста і зі збирання великодніх дарунків для австро-угорських воїнів і січових стрільців. Лише одна громада жителів с. Серафинці протягом чотирьох днів склала 2032 корон на дарунки для українських січових стрільців²². До організації народногосподарського життя краю долучились греко-католицькі священники. На Обертинщині навесні 1916 р. заходами о. М. Луцького австрійська військова адміністрація надала десять пар коней для обробітку сільськогосподарських засівів²³.

Спостерігалось національно-культурне відродження краю. Після двох інвазій російської влади (3 вересня 1914 р. — 28 лютого 1915 р.; 12 травня — 9 червня 1915 р.) у сфері шкільництва відновила свою роботу українська приватна гімназія ім. Т. Шевченка у м. Городенці. Навчання розпочалось у середині листопада 1915 р. Відкрито шість класів, де навчалось понад 160 дітей. Відновили свою роботу на території краю Українське Педагогічне Товариство, «Бесіда»²⁴.

На початку 1916 р. російські війська спробували повернутись у Східну Галичину. Одна з ліній фронту, на якому перебувала 9-а російська армія, проходила по лінії Тисмениця — Нижнів — Порхова — Ялівець — Чортків. Однак особливо «ожив» фронт на-

прикінці весни 1916 р. Новий наступ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова на просторі від Луцька до Чернівців розпочався наприкінці травня. Наступ російських військ на територію Покуття відбувався у кількох напрямках. У першій декаді червня відбувалися запеклі бої за контроль над р. Дністер. Російські війська захопили Городенку. Особливо вперті бої відбувались в с. Незвисько Городенківського повіту²⁵. Російські кавалеристи великими силами наступали на північ від Обертину, однак австрійській піхоті і артилерії вдалося на деякий час призупинити атаку ворожих сил²⁶.

Наприкінці липня 1916 р. військова ситуація на Покутті нормалізувалася. Австрійській армії Ботнера вдалось стримати наступ російських військ на лінії від устя р. Коропець до р. Дністер — Озеряни — шлях між м. Товмач і с. Незвисько — залізниця в районі с. Черемхів поблизу Отинії. Часопис «Діло» стверджує, що неправдивою є інформація про загальну втечу українського населення у ході наступу російських військ на територію Північної Буковини, за винятком євреїв, які дізнались про страту побратимів, здійснених російськими козаками у м. Снятин²⁷.

Таким чином, протягом червня — початку серпня 1916 р. Покуття знову опинилось у руках росіян. На початок вересня 1916 р. Південно-Західний фронт вийшов на лінію: р. Стоход — Киселин — Золочів — Бережани — Галич — Станиславів — Ворохта²⁸. У результаті Брусиловського прориву (4 червня — 20 вересня 1916 р.) на окупованих російськими арміями територіях було утворене «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни» з центром спочатку в Тернополі, а згодом у Чернівцях. У адміністративному аспекті воно поділялося на дві губернії: Тернопільську та Чернівецьку. Городенківський повіт увійшов до складу Чернівецької губернії²⁹.

Окупація Покуття 1916 р. хоч була короткотривалою, але носила більш жорстокий характер, ніж у другій половині 1914 р. — на початку 1915 р. Особливих руйнувань зазнали населені пункти краю. На початку 1917 р. Коломия і Городенка виглядали спустошеними: «Цілі часті міста пусті. [...] Нема палива, нафти, цукру, чаю, а мало м'яса і набілу. В околиці дворів майже нема. Від Коломиї по Городенку не заорано ні одного морґа поля під озимину»³⁰.

Брусиловський прорив через великі втрати остаточно підірвав боєздатність як австро-угорської, так і російської армій. На фронтах знову почалася позиційна війна, яка тривала до весни 1917 р. Попри намагання австро-угорської армії звільнити територію Східної Галичини і Північної Буковини, тривалий час залізнична мережа на території Покуття і Північної Буковини перебувала в руках

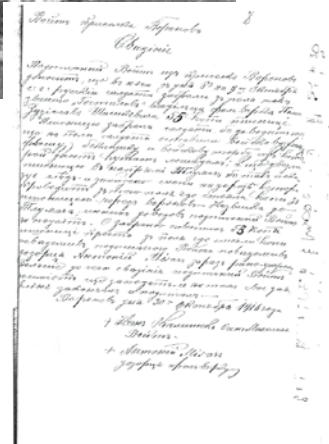

Відбудова єврейських будинків м. Городенки австрійською військовою владою. Травень 1915 р.

Зруйновані у травні 1915 р. солдатами царської Росії синагога та прилеглі до неї будинки у центрі м. Городенки.

Скарга вїта присїлка
 Воронїв Городенківського
 повіту командуванню
 російської армії 30 жовтня
 1916 р.

росіян. Стратегічним вважався Коломийський вузол, до якого входили залізничні лінії, частина яких перетинали територію Городенківщини (Коломия–Стефанівка, Лужани–Стефанівка–Заліщики) і утримувалися царською владою до літа 1917 р.³¹

У роки Першої світової війни Городенківський повіт остаточно від російських військ було звільнено восени 1917 р.

У 1917–1918 рр. австрійська влада вкотре розпочала відбудову краю. Староства зорганізували у повітових центрах т. зв. «рятункові комітети», які мали б зайнятись соціальною опікою населення: надавати їжу, одяг, грошові дотації. Один з таких комітетів функціонував у Городенці³². Відновили свою роботу рільничі комісії. Австрійський уряд пообіцяв надати допомогу жителям краю у підготовці проведення весняних сільськогосподарських робіт, надаючи відповідні грошові позички³³.

Однак, не завжди соціальні кошти йшли за призначенням, особливо у тих населених пунктах Городенківщини, де урядували громадяни польської і єврейської національностей. Зокрема, місцеве староство очолював представник польської національності Стшельбіцький. Жителі краю купували товари першої необхідності за завищеними цінами, відбувалась тотальна реквізиція худоби³⁴. Зухвалість польського дідича с. Вікно щодо місцевих жителів не мала меж: селяни змушені випасати худобу на полі пана і платити 80 корон, реквізовано збіжжя. Селянки просили допомоги у вирішенні цього питання у місцевого урядника, але той відповів: «Ідіть потопіться з своїми дітьми»³⁵. У с. Стрільче 57 жовнів, переважно інвалідів, маючи власні сім'ї, не могли отримати земельних ділянок для обробітку. Натомість, місцеві євреї, заробивши гроші на різноманітних спекуляціях воєнних лихоліть, скуповували селянську землю, а польські пани, окрім цього, за прийнятною ціною віддавали їм в оренду земельні ділянки. Вирішити питання передання землі на користь ветеранам війни було майже неможливо, оскільки судову сферу Городенківського повіту теж контролювали представники єврейської національності³⁶.

У 1917–1918 рр. воюючі сторони опинилися на грані виснаження, що призвело до падіння двох імперій: Російської у 1917 р. і Австро-Угорської у 1918 р. Водночас Перша світова війна засвідчила марність сподівань імперських кіл встановити тотальний контроль на західноукраїнських землях, в тому числі і на території Покуття. З іншого боку, політизація українського суспільно-політичного руху наприкінці XIX — на початку XX ст., поширення ідей національної державності й соборності у Галичині створили необхідні передумови до збройної боротьби за Українську державу у 1918 р.

Таким чином, Городенківщина в роки Першої світової війни перебувала в дуже важкому суспільно-політичному, соціально-економічному та етнокультурному становищі. Край став ареною безперервних воєнних дій, за роки війни фронт чотири рази проходив її територію. Переддень і початок війни показав нагнітання масової політичної істерії з боку австро-угорської влади, яка упереджено ставилася до населення краю, звинувачуючи його в русофільстві. Російська окупація Городенківщини 1914–1915 рр. супроводжувалася реквізицією народногосподарського реманенту і майна, переслідуванням жителів єврейської національності, жорстокістю російських козачих частин. Окупація повіту у ході Брусилівського прориву 1916 р. хоч була короткотривалою, але мала більш жорстокий характер. Проте, навчене гірким досвідом окупації 1914–1915 рр., місцеве українське населення не втікало з рідних домівок, намагаючись захистити майно від злодіянь російських військових частин. З поверненням австрійської влади більшість осіб, запідозрених у співпраці з росіянами, заарештовували й депортували в концентраційні табори. Хоч була і низка позитивних кроків: запрацювали українські національно-культурні інституції, поживилось народногосподарське життя, здійснювалась відбудова краю. Активно включились у роботу місцеві осередки «Сільського Господаря», інші рільничі товариства, комітети допомоги інвалідам війни. Однак, не завжди соціальні кошти йшли за призначенням, особливо у тих населених пунктах Городенківського повіту, де урядували громадяни польської і єврейської національності, що спричинило хвилю незадоволення місцевого українського населення напередодні падіння Австро-Угорської імперії.

ПОСИЛАННЯ:

1. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк. — К. : Генеза, 2004. — С. 4–5.
2. Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування» / М. Григор // Городенщина Історично-мемуарний збірник / Зредагував Михайло Г. Марунчак. — Нью Йорк ; Торонт ; Вінніпег, 1978. — [Український архів. Т. XXXIII]. — С. 121.
3. Покуття. Історико-етнографічний нарис. — Львів : Манускрипт-Львів, 2012. — С. 142.
4. Л. Галицкое обозрѣніе. Экономическое положеніе Галичины / Л. // Львовское военное слово. — 1914. — 27 сентября. — № 2. — С. 1–2; Мѣропріятія Правительства въ Галичинѣ. Помощь Русскаго Правительства населенію Галичины // Львовское военное слово. — 1914. — 27 сентября. — № 2. — С. 2.
5. Покуття. Історико-етнографічний нарис... — С. 143.

6. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях в роки Першої світової війни / В.М. Волковинський // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. Вип. 4. — К. : Ін-тут історії України НАН України, 2002. — С. 60.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДІАК України). — Ф. 6964 Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни. 1914-1919 рр., оп. 1, спр. 22 Списки повітів та їх начальників Львівської, Тернопільської та Чернівецької губерній. 1915 р., 11 арк., арк. 1-2.
8. Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки... — С. 123-124.
9. Там само. — С. 124-125; Вісти з краю. Городенка // Свобода. Ілюстрована політична, просвітна і господарська часопись. — Відень, 1915. — 18 червня. — Ч. 19. — С. 5-6.
10. Пляни змосковцения східної Галичини // Свобода. — Відень, 1915. — 2 марта. — Ч. 4. — С. 1-2. — С. 1.
11. Там само. — С. 1-2.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). — Ф. 365, оп. 2, спр 27. Телеграммы начальнику штаба корпуса жандармов о ходе военных действий в Галиции. Копии. 31 декабря 1914 г. — 31 августа 1915 г., 398 арк., арк. 20, 22, 23, 46; оп. 1, спр. 235 Жандармский пункт Временного жандармского управления в гор. Коломые, Коломыйского уезда. Сведения об экономическом положении, об административных учреждениях и политических организациях Коломыйского уезда; донесения начальнику жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции ... 7 декабря 1914 г. — 28 февраля 1915 г., 15 арк., арк. 14, 14 зв.
13. Війна. (З воєнних звітів до дня 23 лютого с. р.). В Галичині // Свобода. — Відень, 1915. — 23 лютого. — Ч. 3. — С. 6.
14. ЦДІАК України. — Ф. 365, оп. 1., спр. 256. Донесения начальнику жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции о приеме унтер-офицером Станиславского пункта и отъезде в командировки, о ... 2 декабря 1914 г. — 10 апреля 1915 г., 105 арк., арк. 88, 101; оп. 1, спр. 186. Переписка с начальником жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции и жандармскими унтер-офицерами о наблюдении за местным населением ... 26 апреля 1915 г. — 18 мая 1915 г., 19 арк., арк. 6, 6 зв.
15. Там само. — Спр. 27, арк. 329.
16. На Покуття і Буковині // Свобода. — Відень, 1915. — 21 мая. — Ч. 15. — С. 6
17. Обзоръ боевѣхъ дѣйствій «Армейскаго Вѣстника». Отъ 3 мая // Львовскій Вѣстникъ. — 1915. — 5 мая. — № 65. — С. 3; Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По свѣдѣнїямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта). Ко 2-му мая // Львовское военное слово. — 1915. — 5 мая. — № 168. — С. 1.
18. Заполовський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини / В. Заполовський // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 верес. 1998 р.). — Чернівці : Рута, 2000. — С. 35-38.
19. Покуття. Історико-етнографічний нарис... — С. 143-144.
20. Бровчук С.Г. Колись повітове містечко Печеніжін / С.Г. Бровчук // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. — Філадельфія : Видання Комітету Коломиян, 1988. — С. 535.

21. Дописи з краю. Городенка. Комітет для рільничих справ // Свобода. — Відень, 1915. — 20 падолиста. — Ч. 36. — С. 3; Новинки. Відбудова сіл у непокликаних руках // Діло. — 1916. — 6 червня. — Ч. 140 (9039). — С. 3.
22. З Городенки (Віднова українського громадянського життя) // Діло. — 1916. — 23 марта. — Ч. 78 (8977). — С. 2.
23. Весняні роботи і стан засівів. Обертинщина // Діло. — 1916. — 26 мая. — Ч. 131 (9030). — С. 3.
24. З Городенки (Віднова українського громадянського життя) // Діло. — 1916. — 23 марта. — Ч. 78 (8977). — С. 2.
25. Військовий орган про російську офензиву. Останнє число «Військового Листка» (з 17 с. м.) ось як розглядає положенє на російськїм фронтї за час до 14 червня с. р. // Діло. — 1916. — 21 червня. — Ч. 152 (9051). — С. 2.
26. Оporожненє Коломиї і наш похід на Волині // Діло. — 1916. — 2 липня. — Ч. 162 (9061). — С. 2; Звіти австро-угорського генерального штабу. Війна з Росією // Свобода. — Відень, 1916. — 8 липня. — Ч. 28. — С. 2.
27. Новинки. Що діє ся на Покутю // Діло. — 1916. — 27 липня. — Ч. 183 (9082). — С. 3.
28. Покуття. Историко-етнографічний нарис... — С. 144.
29. Савченко В.Н. Восточная Галиция ... — С. 98; Кучера І. Суспільно-політична і культурно-релігійна діяльність російської окупаційної адміністрації... — С. 67.
30. Вісти зі Станиславова і з Коломиї // Свобода. — Львів, 1917. — 20 січня. — Ч. 3. — С. 6.
31. ЦДІАЛ України. — Ф. 748 сч. Пересування підрозділів Галицького округу, м. Чернівці у 1916–1917 рр., оп. 1, спр. 7 Заведывающий передвижением русских войск Галицийского района. Перечень ж/д линий по участкам и комендантскими управлениям и переписка о распределении комендантов по участкам. 22 декабря 1916 г. — 14 марта 1917 г., 15 арк., арк. 15.
32. Рятуюнок для селян відбитих повітів // Свобода. — Львів, 1918. — 12 січня. — Ч. 2. — С. 6; До мешканців Поділя і Покуття! // Свобода. — Львів, 1917. — 4 серпня. — Ч. 31. — С. 1–2.
33. Позички на весняні засіви // Свобода. — Львів, 1918. — 30 марта. — Ч. 13. — С. 5.
34. Вісти з краю. З Городенського повіту // Свобода. — Львів, 1918. — 13 липня. — Ч. 27. — С. 3.
35. Вісти з краю. Вікно повіт Городенка // Свобода. — Львів, 1918. — 19 жовтня. — Ч. 41. — С. 5.
36. Вісти з краю. Землі для безземельних інвалідів [с. Стрільче Городенківського повіту] // Свобода. — Львів, 1918. — 11 жовтня. — Ч. 40. — С. 4.

м. Івано-Франківськ